

Kapitel 8 – Leder pensionering till ekonomisk sårbarhet?

av Björn Halleröd

- Det finns inte någon generell trend att förekomsten av ekonomiska problem ökar i takt med att människor når sin pensionsålder. Pensionering i allmänhet leder inte till ekonomiska svårigheter, åtminstone inte bland ”yngre” pensionärer.
- Det är endast i ytterst få fall som uppkomsten av ekonomiska problem kan kopplas till pensionering.
- Det går inte att finna belägg för att social stratifiering påverkar risken för uppkomsten av ekonomiska problem i samband med pensionering. En trolig förklaring till detta är att fenomenet i sig är så lite förekommande.

8.1 Inledning

Med jämna mellanrum dyker frågan om de framtida pensionernas storlek upp. Kommer vi som omfattas av det nya pensionssystemet att kunna leva drägligt som pensionärer? Om framtiden är det dock alltid svårt att sja. Vad vi däremot kan veta är hur det gått för dem som gått i pension den senaste tiden? Har deras ekonomiska förhållanden försämrats eller har de det egentligen ganska bra? Syftet med denna analys är att utnyttja longitudinella data för att studera hur övergången från arbete till pension påverkar den ekonomiska situationen. Analyserna kommer inte att baseras på inkomstdata utan på rapportering av ekonomiska svårigheter, det vill säga i vilken utsträckning individer saknar ekonomisk buffert i sin privatekonomi och/eller har svårt att få sin ekonomi att gå ihop.

Det är ett väl känt faktum att pensionärer som grupp över tid fått det allt bättre. De genomsnittliga inkomsterna har stigit och andelen fattiga bland svenska pensionärer är jämförelsevis låg. Pensionärers materiella tillgångar har också vuxit och dagens pensionärer är aktivare än vad som tidigare var fallet (SCB Rapport 108). Att pensionärer som grupp fått det bättre kan dock inte tolkas som ett belägg för att de enskilda individer som lämnar arbetslivet för pensionering inte upplever en påtaglig försämring av sin ekonomiska situation. För de flesta innebär ju pensioneringen en inkomstminskning. Ofta framhålls att minskningen av inkomster åtminstone till viss del balanseras av minskade utgifter då kostnader relaterade till arbetslivet såsom resor, luncher, arbetskläder med mera försvinner. Hur stora dess utgiftsminskningar är dock svårt att beräkna och de varie-

rar rimligen mellan individer. Samtidigt skall ju den fria tiden som uppstår i och med pensioneringen fyllas med innehåll. Till viss del kan det därför antas att de utgifter som tidigare var relaterade till arbetet nu behövs för att skapa en meningsfull fritid.

8.2 Analysens design

ULF innehåller sedan 1979 en panel, knappt hälften av de individer som ett givet år ingår i ULF-urvalet återintervjuas med åtta års mellanrum. Det betyder att det bland dem som intervjuades i 2002/03 års ULF finns det ett delurval som även ingick i 1994-95 års ULF och som utgör det ordinarie panelurvalet. Paneldelen för de äldre (+55) är vidare förstärkt då det extra urval av äldre som gjordes år 2002-03 även det hämtades från personer som tidigare ingått i ULF-urvalet. Det extra urvalet är hämtat från ULF-årgångarna 1993-1996.

De analyser som genomförs i detta avsnitt är baserade på samtliga panelindivider i ULF 2002-03 (t_1) som är 55 år eller äldre, som arbetade minst halvtid (20 timmer per vecka) och som inte uppbar pension vid det tidigare mätillfället t_0 (alltså år 1993, 1994, 1995 eller 1996). I denna grupp var, som framgår av tabellen nedan, drygt hälften kvar i arbete vid det senare mätillfället, t_1 (2002 eller 2003), knappt 10 procent klassificeras som delpensionerade, en tredjedel hade gått i pension och i omkring tre procent var det inte möjligt att finna en tydlig klassificering (här återfinns de som angett att de gått i pension samtidigt som de är registrerade som sysselsatta, dock utan att ange någon arbetstid.)

I Tabell 8.1 kan vi även se förändringen av den ekvivalenta disponibla medianinkomsten mellan t_0 och t_1 . För dem som var fortsatt i arbete ökade inkomsten med 36 000 kronor. Det skedde också en ökning bland de delpensionerade och den lilla gruppen övriga. Bland

dem som gått i pension observeras dock en minskning med knappt 9 000 kronor. Viktigt i sammanhanget är att vi talar om hushållets *disponibla* inkomst. Hänsyn till hushållens storlek tas via en ekvivalensskala som anpassar inkomsten i relation dels till antalet personer som förväntas dela på inkomsten, dels till de stordriftsfördelar som uppkommer när flera personer samsas i samma hushåll. Att inkomsterna förändras över tid i den undersökta gruppen beror därför både på förändrade inkomster och i vissa fall på förändring av hushållets sammansättning. Analyser visar dock att skillnaden mellan kategorierna i tabellen inte kan hänföras till skillnader i hushållens sammansättning.

Tabell 8.1: Andel som övergått från att vara i arbete vid t_0 till någon form av pensionering vid t_1 samt förändring av ekvivalent disponibel medianinkomst mellan t_0 och t_1 .

	Procent vid t_1	Förändring av medianinkomsten mellan t_0 och t_1
Fortsatt i arbete	53,1	36 236
Delpensionerade	9,7	22 645
Pensionerade	34,1	-8 932
Övriga	3,1	12 070

8.3 Analytisk modell

Utgångspunkten för analysen är att studera sannolikheten att en individ skall förändra evaluering av sin ekonomiska situation. Det tänkta utfallet kan sammanfattas i en fyrfältstabell. Det intressanta utfallet uppstår i detta sammanhang i ruta tre, alltså en förändring över tid som innebär att en individ går från att *inte* ha ekonomiska problem vid t_0 till att ha ekonomiska problem vid t_1 .

	Ej problem vid t_1	Problem vid t_1
Ej problem t_0	1	3
Problem t_0	2	4

Den centrala frågeställningen gäller i vilken mån en sådan förändring är kopplad till utträdet från arbetsmarknaden via pensionering.

Förekomsten av ekonomiska problem är på intet sätt slumpvis fördelad i befolkningen. Faktorer som socioekonomisk klass, utbildning, arbetsmarknadsanknytning, kön, hushållskonstellation och ålder är centrala för att förstå varför vissa individer drabbas av problem medan andra inte gör det. Detta är också fallet bland pensionärerna vilket gör det viktigt att ta hänsyn till och kontrollera för dessa faktorer vid en analys av pensioneringens effekter. Det finns ingen anledning att tro att resultatet i denna undersökning på något avgörande sätt skall avvika från andra studier som påvisat samband mellan

exempelvis socioekonomiska och ekonomiska problem. Att visa detta är dock inte huvudsyftet. Här gäller det framförallt att ta hänsyn till interaktioner mellan pensionering och de strukturerande variablerna som nämns ovan. Det vill säga, vi vet exempelvis att arbetare i allmänhet löper större risk att drabbas av ekonomiska problem jämfört med högre tjänstemän. Frågan här är om risken att drabbas av ekonomiska problem i samband med pensioneringen är större bland arbetare än bland tjänstemän. På samma sätt vet vi att kvinnor oftare än män uppger att de har ekonomiska problem. Frågan här gäller om kvinnor som går i pension drabbas av ekonomiska problem i större utsträckning än män.

Tabell 8.2: Andel i olika befolkningskategorier som rapporterar förekomst av olika typer av ekonomisk sårbarhet (procent)

	t_0			N-tal*	t_1			N-tal
	Andel utan kontantmarginal	Svårigheter med löpande utgifter	Ekonomiska problem		Andel utan kontantmarginal	Svårigheter med löpande utgifter	Ekonomiska problem	
Totala ULF-urvalet	17,6	15,9	7,5	23 707	13,8	12,6	5,2	12 267
Alla 55 år och äldre vid t_1	9,0	6,7	3,1	4 208	10,3	4,4	2,5	5 027
Alla 55 år och äldre vid t_1 som ingår i panelen	9,0	6,7	3,1	4 208	8,9	4,3	2,3	4 078
Alla 55 år och äldre vid t_1 som arbetade minst 20 timmar per vecka och inte uppbar pension vid t_0	7,0	7,3	2,7	2 013	6,3	3,7	1,8	2 000

* Det interna bortfallet varierar något mellan de olika indikatorerna. Det angivna N-talet gäller för kontantmarginalfrågan.

Det urval individer som analyserna är baserade på är, som redogjorts för ovan, selekterat både vad gäller ålder och arbetsmarknadsstatus. Tabell 8.2 visar på ett övergripande sätt hur den selekterade undersökningspopulationen avviker från totalpopulationen med avseende på de centrala utfallsvariablerna. Den första raden baseras på hela ULF-urvalet 16 år och äldre. Populationerna vid de båda undersökningstillfällena ser något annorlunda ut då ULF-urvalet vid t_0 har en övre ålders-

gräns vid 84 år. Syftet med denna redovisning är alltså inte att ge en exakt jämförelse över tid utan att lyfta fram hur det selekterade dataset som används i analysen avviker från den totala ULF-populationen vid varje mättillfälle. Här ska vi notera att selektionen av dem som var 55 år eller äldre vid t_1 leder till att omfattningen av ekonomisk sårbarhet minskar. Den minskar ytterligare när populationen begränsas till dem som ingår i panelen vilket är i linje med tidigare resultat som visar att pa-

nelen i ULF i viss mån har en selektionsbias som gör den lite rikare, lite bättre utbildad med mera (Halleröd 1999; Halleröd and Westberg 2006).

Eftersom syftet är att studera effekten av att gå i pension, begränsas, som sagts ovan, data till dem som var i arbete minst 20 timmar per vecka och som inte uppbar någon pension vid t_0 . Detta innebär att förekomsten av ekonomisk sårbarhet minskar ytterligare.

Vi ser också att andelen utan kontantmarginal, andelen med svårigheter att klara löpande utgifter samt, följaktligen, andelen med en kombination av dessa två problem minskar över tid i undersökningsgruppen (som alltså utgörs av samma personer vid t_0 och t_1). Alltså, trots att nästan hälften av undersökningspopulationen pensioneras så minskar den ekonomiska sårbarheten. Att så sker utesluter dock inte att det sker en minskning av sårbarhet bland dem som fortsätter att arbeta samtidigt som det bland dem som går i pension sker en ökning.

Tabell 8.3 visar andelen i undersökningsgruppen som inte sade sig ha några ekonomiska problem vid t_0 men som vid t_1 angav att de hade problem, det vill säga tabellen visar *inflödet* till gruppen av ekonomiskt sårbara. Två saker kan noteras. För det första att inflödet utgör drygt hälften av alla de ekonomiskt sårbara vid t_1 . Det finns alltså en betydande omsättning i gruppen. För det andra, då det är tämligen få som totalt sett är ekonomiskt sårbara så är det givet att det är ännu färre som tillhör inflödet. Drygt tre procent har förlorat sin kontantmarginal mellan t_0 och t_1 , två procent har fått svårigheter med löpande utgifter och bara lite drygt en procent har tillkommit till gruppen som både saknar kontantmarginal och som har svårigheter med utgifter.

Tabell 8.3: Andel som övergått från att inte vara ekonomiskt sårbara vid t_0 till att vara ekonomiskt sårbara vid t_1 .

	Andel som blivit ekonomiskt sårbara
Hade kontantmarginal t_0 – saknade kontantmarginal t_1	3,4
Inte några svårigheter med löpande utgifter t_0 – hade med svårigheter med löpande utgifter t_1	1,9
Inte några ekonomiska problem t_0 – hade ekonomiska problem t_1	1,1

I Tabell 8.4 redovisas oddskvoter för sannolikheten att tillhöra inflödet i någon av de tre kategorierna som diskuteras ovan. I analysen återfinns fyra kategorier. Referensgruppen utgörs av personer som är kvar i arbete och inte uppbar någon pension. Den andra kategorin utgörs av individer som gått i pension men som trots det utför lönearbete, det vill säga de har någon form av delpension. Den tredje gruppen utgörs av pensionärer som inte är sysselsatta. En fjärde kategori är en restkategori bestående av individer som har angett ett pensionsår, uppgivit noll timmars yrkesarbete men som trots det är registrerade som sysselsatta.

Som framgår av tabellen är det endast kontantmarginal som är signifikant relaterad till pensionering. Både del- och helpensionärer har en förhöjd risk att mista sin kontantmarginal. För "svårigheter med löpande utgifter" och "ekonomiska problem" saknas i stort sett signifikanta effekter av pensionering. Det som finns är en signifikant effekt av kategorin "annat" på "svårigheter med löpande utgifter". Det kan dock inte dras några stora växlar på detta då det är en grupp vars gemensamma nämnare är svårigheten att hitta just en gemensam nämnare.

Tabell 8.4: Oddskvoter för ekonomisk sårbarhet för individer som pensionerats mellan t_0 och t_1

	Inflöde: kontantmarginal	Inflöde: svårigheter med löpande utgifter	Inflöde: ekonomiska problem
Arbetande: ref gr	0	0	0
Pensionär och arbete	2,10	0,51	1,46
Pensionär	2,80***	1,63	1,30
Annat	2,85	3,57*	3,22
Konstant	0,20***	0,16***	0,01***
Nagelkerke R2	0,03	0,02	0,01

Det är fullt tänkbart att pensionering i kombination med andra egenskaper på ett avgörande sätt påverkar risken för ekonomisk sårbarhet. Två sådana kombinationer skall prövas här. Den första gäller kombinationen socioekonomisk klass och pensionering. Den andra gäller kön och pensionering. De tentativa hypoteserna bakom analysen baseras på att ekonomiska skillnader ackumuleras över tid och att de blir mer synliga bland de äldre. Följaktligen kan det antas att individer med arbetaryrken och kvinnor i högre grad än andra drabbas av ekonomisk sårbarhet i samband med pensionering. Analyserna (som inte visas i tabellform) förmår dock inte att visa detta då interaktioner mellan pensionering å ena sidan och kön och klass å andra sidan genomgående var icke signifikanta. Kön visade sig överhuvudtaget inte ha någon effekt för någon av utfallsvariablerna medan det fanns en effekt av klass.

Det finns lite som talar för att pensionering leder till ekonomiska svårigheter från dag ett, det förfaller exempelvis orimligt att pensionärer i någon större omfattning omedelbart bränner sina besparingar för att sedan stå utan kontantmarginal. Ett rimligare scenario är att minskade inkomster leder till en långsiktig utmattning av de ekonomiska resurserna vilket efter en tid leder till ekonomisk sårbarhet. Ett rimligt antagande är därför att det finns ett samband mellan tidpunkt för pensionering och uppkomsten av ekonomiska svårigheter. En analys har därför ge-

nomförts för att testa detta antagande. Även denna gång går den empiriska analysen bet på att visa ett statistiskt signifikant samband.

Tre fjärdedelar av det aktuella samplet består av samboende med eller utan barn (huvuddelen utan). Hushållssituationen reser två viktiga frågor. Vi vet att hushållskonstellation i sig är en viktig determinant för den ekonomiska situationen. Ensamstående löper genomgående större risk att ha ekonomiska problem jämfört med ensamstående. För att kontrollera denna aspekt har en variabel skapats som fångar upp dem som var samboende vid t_0 men ensamstående vid t_1 . En andra faktor gäller i vilken mån de samboende har en maka/e som ävenledes är pensionerad. Åter har interaktionseffekterna testats, det vill säga i vilken grad kombinationen av att gå i pension och bli ensamstående samt kombinationen av att gå i pension och ha en maka(e) som också är pensionär. Åter visar sig analyserna resultatlösa i den meningen att den inte resulterade i några signifikanta estimat.

8.4 Slutsatser

Förekomsten av ekonomisk sårbarhet, mätt som avsaknad av kontantmarginal och förekomst av svårigheter att klara hushållets löpande utgifter, är sparsamt förekommande bland de äldre. Något som även framgår av kapitel 5 i denna volym. Syftet i detta kapitel var att studera om det fanns ett samband mellan att gå i pension och att uppleva ekonomiska svårigheter och om så var fallet

om detta var speciellt påtagligt i vissa grupper beroende på kön, hushållsammansättning, socioekonomisk klass resp. maka/es arbetsmarknadsanknytning.

Analyserna visade att det fanns en tendens till att avsaknad av kontantmarginal blev vanligare bland dem som gick i pension jämfört med dem som var kvar i arbete. Att detta fenomen skulle vara mer påtagligt bland vissa grupperingar av de nyblivna pensionärerna kunde dock inte påvisas. Någon koppling mellan svårigheter att klara de löpande utgifterna och pensionering kunde inte beläggas.

Resultaten ovan tyder alltså på att pensionering i allmänhet inte leder till ekonomiska problem. Två förbehåll bör dock göras. Syftet med analysen var att renodla effekten av pensionering genom att studera förändring av individers situation mellan två tidpunkter. För att uppnå detta har undersökningspopulationen begränsats till individer som var tämligen väl förankrade på arbetsmarkanden vid det första observationstillfället. De som då var utanför arbetskraften eller arbetslösa ingår således inte i analysen. Förekomsten av ekonomiska problem bland de äldre i denna kategori har därför osynliggjorts. Detta är dock ett medvetet val eftersom ekonomiska problem bland äldre som i grunden beror på att de haft en svag förankring på arbetsmarknaden inte är ett pensioneringsproblem utan främst ett arbetsmarknadsproblem. Vill vi veta något om pensioneringseffekter är det centralt att vi i största möjliga mån renar bort förhållanden som i grunden inte är en effekt av att individer lämnar arbetslivet och går i pension.

Ett andra, och mer svårbemästrat, problem är att det finns indikationer på att äldre, vid objektivt lika förhållanden, i mindre grad tenderar att uppge förekomsten av ekonomiska problem. Den låga förekomsten av ekonomiska problem kan med andra ord vara en effekt av adaptiva preferenser

(Halleröd 2006). Det finns dock ingen möjlighet att i detta material på ett rättframt sätt kontrollera om så är fallet. Ett tredje och sista förbehåll gäller det faktum att analyserna fångar situationen bland dem som relativt nyss gått i pension. Det är mycket möjligt att den ekonomiska sårbarheten tilltar allt mer ju längre tid som förflutit sedan pensioneringen (Walker 2005).

Referenser

- Halleröd, Björn. 1999. Economic Standard of Living: A Longitudinal Analysis of the Economic Standard among Swedes 1979 - 1995. *European Societies* 1 (3):391-418.
- Halleröd, Björn. 2006. Sour Grapes: Relative Deprivation, Adaptive Preferences and the Measurement of Poverty. *Journal of Social Policy* 35 (3):371-390.
- Halleröd, Björn, and Annika Westberg. 2006. Youth Problem: What's the Problem? A longitudinal study of incomes and economic hardship among Swedish youth. *Acta Sociologica* 49 (1):83-102.
- Walker, Alan. 2005. 'A European Perspective on Quality of Life in Old Age' *European Journal of Ageing*, 2: 2-12.